

Tanulmányok

A Keresztény Magvető előző számában közöltük a Tamás-evangélium Nag Hammadi-változatának magyar fordítását Kurt Aland Synopsis Quattuor Evangeliorum (1996, 1997) és Stephen J. Pettersen, James M. Robinson és Hans-Gebhard Bethge The Fifth Gospel. The Gospel of Thomas Comes of Age (1998) című munkái alapján. Jelen lapszámunkban a Tamás-evangélium felfedezéséről, általános ismeretéről adjuk közre Jakabházi Béla Botond írását abban a meggyőződésben, hogy a primér szöveg a magyarázattal/interpretációval kiegészülve közelebb vezeti az Olvasót e vallástörténeti különlegesség ismeretéhez.

JAKABHÁZI BÉLA BOTOND

TAMÁS EVANGÉLIUMA – A MŰ FELFEDEZÉSE

1945 decemberében egy egyiptomi földműves al-Qasr városából, nem messze Nag Hammaditól, fivérével együtt kiment egy sivatagi sziklához tőzegért. Ahogy ásni kezdtek, kis idő elteltével Muhammad és Kalifah Ali egy régi korszóra bukkant, amely jól le volt zárva. Amikor Muhammad eltörte az edényt, hogy lássa annak tartalmát, több tekercs hullott ki belőle, ősrégi dokumentumok, amelyeket a 20. századi újszövetségi és korai keresztény idősokkal foglalkozó régészet legnagyobb felfedezéseként tartjuk számon. A 13 darab, negyedik századból származó mű (12 kódex, valamint egy önálló traktátus) megközelítően ötven ókori művet tartalmazott. Az összes kopt nyelven íródott, de kiderült, hogy valamennyit görögből fordították. Az újonnan megtalált művek nagy része ismeretlen volt a kutatók számára, volt azonban néhány – ezek közé tartozott Tamás evangéliuma is –, amelyekről volt tudomása a nagyvilágnak, de elveszetteknek tartották. 1500 év múltán azonban az elveszetteknek tartott, legfontosabb Nag Hammadi-i dokumentum előkerült. Tamás evangéliuma a Nag Hammadi Könyvtár második kódexének 32-től 52-ig terjedő lapjain található.¹

Tomás újonnan előkerült evangéliumának azonban tíz évig kellett hányódnia – csempészték, eladták –, míg végre hozzáférhetővé vált a kutatók széles köre

¹ Nag Hammadi (Khenoboszcion) felső-egyiptomi település. Az itt, 1945-ben feltárt könyvtár a 4. századból származik, de tekercsei olyan szövegeket tartalmaznak, amelyeknek a legnagyobb része a 2–3. században készült, görög nyelvű gnosztikus művek. 52 traktátusból áll, melyből hat kétszer szerepel a gyűjteményben, hat mű pedig már korábról ismert volt.

számára is, és mindazok számára, akik érdekeltek voltak a témában. 1956-ban az egyiptomi Pahor Labib fényképeket készített a dokumentumról, az első, német nyelvű fordítás is e fényképek alapján készült el 1958-ban (Johannes Leipoldt). 1959-ben jelent meg az eredeti kopt szöveg az angol, német, holland és francia fordítással együtt. Ettől kezdve az evangélium hatalmas vitát robbantott ki a tudományos körökben. Sokan úgy értékelték, hogy Tamás evangéliumának köszönhetően a jézusi mondásokról tisztább képet alkothatunk; voltak, akik a történeti-kritikai módszer ellenzőinek elhallgattatását várták tőle, megint mások úgy tartották, hogy a nemrég felfedezett evangélium – mivel „eretnek irat” – teljesen megbízhatatlan a Jézus-kutatás szempontjából.

Az 1960-as évekre már kezdett eloszlan a köd Tamás evangéliuma körül, a kopt szövegnek kiadták a kritikai változatát is. A kopt nyelv szakértői nagyon megbecsült kutatók lettek az újszövetségi tudósok sorában. A mű gnosztikus jellegével kapcsolatosan is egyre árnyaltabbakká váltak a vélemények. Ám nagyon sok megválaszolatlan kérdés maradt még Tamás evangéliumával kapcsolatosan, mint például az, hogy milyen teológiai álláspontú a mű, milyen kapcsolatban áll a kanonikus evangéliumokkal. A kutatók még a mű kialakulásának időpontjában sem tudtak megegyezni, bár a legvalószínűbbnek a második századot tartották. Sok olyan jellegű kérdés is megfogalmazódott Tamás evangéliumával kapcsolatosan, amelyekre nagyon nehéz volt választ találni, s amelyekre még a legutóbbi időben is eltérő válaszokat adnak a különböző kutatók (például: ki írta Tamás evangéliumát, mi volt jellemző a tamási keresztényekre).

Visszatérve a Nag Hammadi Könyvtár feltárásához meg kell állapítanunk, hogy a száraz sivatagi klíma kiválóan alkalmas a régi papirusztekercsek megőrzésére. Az egyiptomi sivatagban két különböző helyről kerültek elő értékes dokumentumok az ókorból, amelyek a korai keresztény világból maradtak fenn. Az egyik ilyen hely Oxyrhynchus², a másik a híres Nag Hammadi. Az első lelőhely is nagyon fontos számunkra, de a másira fogunk jobban figyelni, mivel a Nag Hammadi Könyvtárban van meg teljes egészében a Tamás-evangélium. Az Oxyrhynchusban talált görög nyelvű papiruszok (Grenfell és Hunt találta meg, 1897-ben és 1904-ben) csak néhány részletet tartalmaznak Tamás evangéliumából. Az új felfedezés azért volt fontos, mert a mű olyan Jézus-mondásokat is tartalmaz, amelyeket eddig nem ismertünk, amelyek nem találhatók meg a kanonizált evangéliumokban vagy más ókori keresztény iratokban. 50 évvel később

² Oxyrhynchus kb. 250 km-re északra van Nag Hammaditól, lentebb a Nílus folyásán, itt találta meg Bernard Grenfell és Arthur S. Hunt azokat a papiruszlap-töredékeket, amelyről később kiderült, hogy egy korai 2. századi görög nyelvű Tamás evangéliuma változat. Grenfell és Hunt, amikor felfedezésüket publikálták, a töredékeket egyszerűen a “Jézus mondásai” című mű részeinek nevezték. Az Oxyrhynchusban talált 3. töredéket POxy1-nek, POxy654-nek és POxy655-nek nevezték. 50 évvel később Puech az, aki rámutat arra, hogy Tamás evangéliumáról van szó, a kopt és a görög részeket párhuzamba állítva: POxy654//Tam Prológus és Tam 1–7; POxy655//Tam 24; POxy1//Tam 26–39.

azonban Nag Hammadi mellett megtalálták a 13 papiruszkódexet, s a talált iratok között volt néhány (ezek keltették a legnagyobb feltűnést), amelyeknek a címe *evangélium* volt: Az igazság evangéliuma (valentiniánus meditáció vagy homília), Fülöp evangéliuma (valentiniánus teológiai megállapítások), Mária evangéliuma (feltámadás evangélium/párbeszéd), Egyiptomiak evangéliuma (széthiánus teológiai értekezés-liturgia), és ami számunkra a legfontosabb: Tamás evangéliuma (Tamás szerinti evangélium), amely a II. kódexben található³. Az Oxyrhynchusban talált töredékek Jézus-mondásai szinte teljesen megegyeztek a kopt nyelvű, Nag Hammadiban talált evangélium néhány Jézus-mondásával, az Oxy-i töredékek a görög nyelvű Tamás-evangélium töredékei. Ennek a fontos felfedezésnek a pillanatától kezdve a korai kereszténység eredetének, fejlődésének a története megértésében megkerülhetetlen fontosságúvá vált Tamás evangéliuma, még ha ennek jelentőségét csak később ismerik is el szélesebb körben.

Láthattuk tehát, hogy Tamás evangéliumáról régi hivatkozásokból volt tudomása a világnak 1945 előtt is, azonban a Nag Hammadiban való feltárás a bibliakutatók és Jézus-kutatók kezébe adta azt a dokumentumot, amelyet addig elveszítettnek tartottak. A Tamás-evangélium teljes, kopt nyelvű változatának felfedezése hármassal jelentőséggel bír. Először: az Újszövetség kutatói feltételezték, hogy amikor Máté és Lukács evangéliumának írói átírták, beépítették saját evangéliumukba Márk evangéliumát (a kanonikus Márk-evangélium korábbi változatát), egy olyan másik forrást is felhasználtak, amely nagyrészt Jézus-mondásokat tartalmazhatott. Ezt a forrást a kutatók Q-forrásnak (a német *Quelle* szó forrást jelent) nevezték el. Ez az elmélet úgy vált ismertté, mint a „kétforrás-elmélet” (two-source hypothesis), ez az elmélet az, amely a szinoptikusok közti hasonlóságokat és eltéréseket is magyarázza, megvilágítva a közöttük levő irodalmi kapcsolat jellegét. Ez az elmélet fenntartotta Márk időbeli elsőbbségét Mátéval és Lukáccsal szemben. Eszerint a Máté- és Lukács-evangélium szerzői felhasználták Márk evangéliumát, ez lett saját evangéliumuk váza és alapja, ehhez hozzátették saját anyagukat, ezenkívül pedig felhasználtak egy további forrást, a Q-t.⁴ A szinoptikusok által használt Q-forrásról feltételezték,

³ A kódex számát római számmal írjuk, a kódexen belüli traktátus számát arab számmal.

⁴ Jézus szavait, eredeti mondásait csakis egy nyitott, valószínűleg nem teljes gyűjteményre kell visszavezetnünk, amelyet 50 – 100 között vettek papírra. Ez a Q-forrás, amely Kloppenborg szerint három fokozatot alkot, van egy Q1, ez az eredeti, az ősi forrás, a Q2 és Q3 későbbi, a Q1-nek kibővített kiszínezett változata, melyre erősen rányomta bélyegét a korabeli korai kereszténység hitvilága. A Q-forrással kapcsolatban ki kell még emelnünk Burton Mack nevét, akinek a *“The Lost Gospel: the Pook of Q and Christian Origins”* című műve 1993-ban jelent meg. Mack ebben a művében azt az álláspontot védelmezi, miszerint a Q-forrás a legmegbízhatóbb a történelmi Jézus képeinek az összeállításához. Akár Kloppenborg, Mack szerint is a Q-forrásban három réteget különíthetünk el egymástól, és a Q három kiadás vagy három újraserkesztés eredményeképpen az a forrás, amelyet egyszerűen Q-nak nevezünk, Máté és Lukács is már az újraserkesztett Q-forrást használták fel munkájukban. Mack itt John Kloppenborg szerint halad, az ő nagy-

hogy olyan Jézus-mondásokat tartalmazott, amelyek mentesek voltak a leíró, magyarázó részekről, kiegészítésekről. Bár a Q-forrás léte csak elmélet, Tamás evangéliuma felfedezésével – amely csak Jézus-mondásokat tartalmaz, és ilyen szempontból a legközelebb állhat a feltételezett Q-forráshoz – ez az elmélet szilárdan áll. Igaz, hogy Tamás evangéliuma nem szolgálhatott Máté és Lukács írójának forrásul, de sok mátéi és lukácsi Jézus-mondásnak megtalálható a párhuzama Tamás evangéliumában. Mindezekből tehát úgy tűnik, hogy a Q-forrást Tamás és a szinoptikusok is használták. Ezt még inkább megerősíti és megalapozza a Q-forrás-elméletét. Másodszer: a Nag Hammadi Könyvtár felfedezésével a gnoszticizmus tanulmányozására újabb lehetőség nyílt az itt talált „eretnek írásoknak” köszönhetően (ezeket apológiai okok miatt másolták az ortodox egyház védelmezői). A gnosztikus műveket így teljességükben és eredeti formájukban is tanulmányozni lehetett. Végül pedig, harmadszor: azok, akik érdekeltek voltak a gnosztikus és szinkretista vallási elemek tanulmányozásában, közvetlen anyaghoz juthattak; olyan vallási felfogások körvonalazódnak ezekben a művekben, amelyeket még nem befolyásolt a korai ortodox – tehát hivatalos – teológia.

50 éve, hogy a Tamás evangéliumát felfedezték, s az érdeklődés iránta azóta sem csökkent, sőt növekvőben van. A Nag Hammadi Könyvtár legérdekesebb és legfontosabb műve a történeti Jézus-kutatás szempontjából kétségkívül Tamás evangéliuma.

Tomás evangéliumáról, mivel eretnek műnek tartották, a 20. század közepéig kizárólag az ókori keresztény művekből volt tudásunk. Így jelenik meg a 3. században Hippolytus⁵ római vértanú egyik művében, a *Refutációban*, amelyben

szerűen érvelő munkásságára alapoz, mely szerint a Q eredetileg bölcsességmondások gyűjteménye volt, amelyben a bölcs mondások, jellegükénél fogva, nagyon hasonlítottak a görög-római világ cinikusainak mondásaira, a *chreiai*-okra (a szó jelentése: *hasznos mondások*). Ezt a gyűjteményt később kiegészítettek egy sor eszkatológiára és ítéletre vonatkozó mondással, mielőtt végső formáját kapta volna. Mi több, Mack úgy érvel, hogy azok a részek, amelyek kimaradtak a Q-ból, pont azok a felmérhetetlen értékű utalások és tudósítások Jézusról, amelyek a legfontosabbak lennének a történelmi Jézus rekonstruálására. A Q-forrás története tisztán mutatja, hogy a leíró jellegű evangéliumok nem adhatnak felvilágosítást a történelmi Jézusról. Jézusnak az első tanítványai és követői nem tudhatták vagy nem képzelhették az egész helyzetet olyan drámainak, mint ahogyan az az evangéliumokból élénk tárul. Idetartozik Jézusnak a megkeresztelése, konfliktusa a zsidó hivatalosságokkal és az élete ellen szervezett összeesküvés, Jézus ún. színváltozása, a bevonulás Jeruzsálembe, az utolsó vacsora, a bírósági tárgyalás és Jézus keresztfeszítése mint zsidó király, végül pedig a halálból való feltámadása, és az üres sír története. Ezek a leírt események mind a Jézus-mozgalom mítoszteremtő munkásságának az eredménye.

⁵ Hippolytus (Hippolütosz, meghalt 235-ben) az antiochiai Irenaeus tanítványa volt, nagyhatású teológus, aki azt vallotta, hogy az Atya és a Fiú már a teremtés előtt is két külön személy volt. Ellenfelei ditheizmussal vádolták, a legfontosabb Callixtus diakónus, akit római püspökké választottak. Ekkor Hippolytus Callixtust híveivel együtt “szektás tévhit” alatt élőknek bélyegzi, híveivel megválasztatja magát antipápnak. Callixtus 222-ben meghal, Hippolytust 235-ben Maximinus

részletesen ír a nazárenusokról, még idéz is a szóban forgó evangéliumból⁶, de csak azért, hogy mint eretnek művet mélységesen elítélje. 233-ban Órigenész⁷ az első Lukács-homíliájában Máté evangéliuma mellett említi Tamás evangéliumát is. Később Origenész utóda, cézárei Euszebiosz⁸ egy bizonyos Tamás-evangéliumot a heterodox jellegű apokrif iratok közé sorol. Jeruzsálemi Kürillosz (*Catechesis* 6.31) úgy tartotta, hogy Tamás evangéliumát a manicheusok⁹ írták, mivel ők használták a leginkább, sőt, még azt a következtetést is levonja, hogy a művet maga Mani állította össze. Kürillosz és társai természetesen az evangéliumot nem az apostol munkájának tartották, hanem Mani valamelyik tanítványának, akit ugyancsak Tamásnak hívtak. Érdekes felfigyelni konstantinápolyi Timotheus állítására, aki Tamás evangéliumát Fülöp evangéliumával együtt említi. Ő az, aki különbséget tesz a két, Tamás nevéhez fűződő mű között, rámutatva, hogy valójában két különálló műről van szó (a korai egyházatyák „Tamás evangéliumán” hol Tamás evangéliumát, hol pedig Tamás gyermek-evangéliumát értették).

Az ún. pszeudo-geláziai dekrétum (katalógus, amolyan ókori index) Tamás evangéliumát *libri non recipiendiként* tartja számon: „Evangelium nomine Thomae, quibus Manichaei utuntur, apocryphum”, itt azonban nem világos, valójában az eretneknek tekintett Tamás-evangéliumról vagy a Tamásnak tulajdonított gyermekevangéliumról van-e szó. Ebből a korból még említés történik Tamás evangéliumára: Nikophorus „Stichometria” és Pszeudo-Athanásziosz *Synopsis* című munkájában.

A Nag Hammadi Könyvtár feltárásáig csupán Hippolytus rövid idézete és parafrázisai volt minden, amit Tamás evangéliumából ismert volt, de a gnosztikus kopt könyvtár feltárásával – szerencsénkre – a teljes szöveg előkerült.

H. Ch. Puech már 1952-ben megállapította, hogy az evangélium bizonyos részei már korábban, görög nyelven előkerültek, ezek voltak az Oxyrhynchus-i papiruszok 1., 654. és 655. része. Puechtól függetlenül G. Garitte is felfedezte a két különböző nyelvű és korú papiruszok tartalmának együvé-tartozását, bár bizonyos, hogy a kopt változat nem közvetlen módon származik az Oxy görög válto-

császár Callixtus utódjával együtt Szardíniára száműzi. Főműve az *Apostoli hagyomány* c. egyházrendet szabályzó műve, amelyet 210 körül írt.

⁶ Tamás evangéliuma 4. mondását parafrázálja – Ref. 5.7.20-21; a 11. mondásból idéz – Ref. 5.8.32

⁷ Órigenész görög egyházatyá (185/186-254) nagyhatású Biblia-magyarász, aki óriási spekulatív-bölcséleti, szinte gnosztikusnak mondható teológiai rendszert hagy az utókorra. Ő fejlesztette művészet szintjére az allegorikus íráserőtelmezést. Megalapozta azt a krisztológiai felfogást, mely szerint különbség van az Atya teljes és a Fiú részleges istensége között, továbbá átveszi az apokatastaszisz (egyetemes üdvözülés) gondolatát - később eretneknek nyilvánítják.

⁸ Euszebioszt (kb. 260/265–339/340) 313-ban választják meg Caesarea püspökévé. Részt vesz az áriánus vitában, egy harmadik, kompromisszumos álláspontot képvisel. Fő műve a tizkötetes *Egyháztörténelem*.

⁹ Mani misztikus-gnosztikus követői

zatából, vannak eltérések a kettő szövege között, s a görög változat nélkülözi a kopt változatban előforduló gnosztikus elemeket.

Tamás evangéliuma – általános leírás

Tamás evangéliuma két forrásból is ránk maradt: az egyik csupán töredék, és görög nyelven íródott, a másik pedig a teljes evangélium, amelynek kopt nyelvű változata ismert. A görög töredékek i. sz. 200 körülről származnak, a kopt nyelvű teljes evangélium pedig a 4. század közepe tájáról. Az általánosan elfogadott vélemény az, hogy a görög nyelvű töredékek, valamint a kopt nyelvű teljes evangélium egy jóval korábbi evangélium későbbi változatai. Eszerint Tamás evangéliuma eredetileg görög nyelven született a szíriai Antiókiában¹⁰; valószínűleg görögül beszélő zsidókeresztény közösség tagja lehetett a szerzője.¹¹ Megállapíthatjuk tehát, hogy Tamás evangéliumából nem egyetlen változat létezett, hanem több is, mi azonban kettőről tudunk biztosan: az egyik görög nyelvű, a másik kopt, a két irat különböző helyről származik, és nem egy időben keletkeztek. E tény bizonyos fokig megnehezíti a kutatást. A két változat között vannak fontos hasonlóságok és párhuzamok, de vannak természetesen eltérések is. Tudjuk, hogy az egyik változat csak töredékesen maradt fenn, a másik teljes egészében. Edward Rewolinski 1996-ban eredeti formájában próbálta rekonstruálni Tamás evangéliumát.¹² Több réteget különböztetett meg, ezeket különválasztotta egymástól. Rewolinski szerint hét különböző időből származó anyagréteg található az evangéliumban, amelyek egymásra épülnek.

A Tamás-evangélium általunk ismert, 4. századból származó változata a következőképpen alakult:

1. Jézus mondásai, amelyek szájhagyomány útján terjedtek, s amelyek azt az eredeti anyagot alkotják, amely az evangélium írójának alapul és kiindulópontként szolgált;

2. a szerző/szerkesztő sajátos célt és teológiai érdeket követett, amikor a Jézusnak tulajdonított szóbeli anyagot összegyűjtötte, számtalan, saját felfogásával össze nem egyeztethető Jézus-mondást kihagyott ugyanis a gyűjteményből;

3. az író által készített Jézus-mondások gyűjteménye széles körben elterjedt, a közösségek és a gyülekezetek sok helyen használták. Ezek a közösségek azonban saját életkörülményeikhez adaptálták, írták át a meglévő anyagot, nemcsak átmásolták, de át is értelmezték – természetesen a legjobb szándékkal – Jézus mondásait (az átértelmezési gyakorlat nem volt egyedi és elszigetelt jelenség a korai kereszténység idejében, különösképpen ami az evangéliumokat

¹⁰ Helmut Koester: *Introduction*, 38. old., Nag Hammadi Studies, Leiden – 1989.

¹¹ Ezt bizonyítja Gilles Quispel a *The Gospel of Thomas and the New Testament* című művében (V. C. - 1957), valamint George Mac Rae *The Gospel of Thomas – Logia Iesou?* című művében, *Cath.Bibl.Quarterly* - 1960.

¹² Rewolinski R. Valantais barátja, tudós. Rewolinski meglátásait szóban közölte Valantasisszal.

illeti, mindenik közösség, gyülekezet szeretett „javítani”, bővíteni a meglévő anyagon);

4. az egyes gyülekezetben átírt evangéliumok eljutottak távolabbi gyülekezetekhez is, amelyek nem ismerhettek még más változatot, a már az előbbi gyülekezet által megmunkált evangéliumra úgy tekintettek, mint érintetlen, hiteles és eredeti gyűjteményre;

5. az írnokok, akik az evangéliumot másolták, sokszor átírták a szöveget. Ez egyébként általánosan jellemző volt az egyiptomi és szíriai írnokokra is, akik saját értelmezésük szerint alakították a másolandó szöveget (jó bizonyítékai vannak ennek az Oxyrhynchusban talált töredékekben);

6. az eredetileg görög nyelven írt evangélium kopt nyelvre való fordítása is változásokat eredményezett a szövegben; valószínű, hogy nem egyetlen, hanem több személy is dolgozott a szöveg fordításán;

7. Nag Hammadi mellett feltárt változat valószínűleg késői másolat.

A fentebb felsorolt hét lépés egymásra épül fel, s jól mutatja, milyen jellegű változásokon mehetett át az eredeti Jézus-mondások, míg azok elértek hozzánk a Tamás-evangélium révén.

A Tamás evangéliumának nevezett műnek is két különböző leírása van. A prológus ezt mondja: „Ezek azok a titkos igék, amelyeket Jézus, az Élő mondott és Didymus Júdás Tamás leírt.” Ez a bevezető mondat arra utal, hogy a mű olyan, Jézusnak tulajdonított titkos mondásokat tartalmaz, melyeket Didymus Júdás Tamás lejegyzett. Ám a mű címe – mint ahogyan az ilyen jellegű művekre jellemző –: „Tamás evangéliuma”. Ez a cím hasonló a kanonikus művek címéhez, ahol Máté, Márk, Lukács és János szerinti evangéliumokról beszélhetünk. Tamás evangéliuma mégis lényegesen különbözik a kanonikusoktól; több szempontból is más. Talán az a legfeltűnőbb, hogy míg a kanonikus evangéliumok leíró jellegűek, addig Tamás evangéliuma az élőbeszédhez hasonló, valóban Jézus szól az olvasóhoz, közvetlenül, jelen időben. Úgy tűnik, Jézus mondásai nincsenek jól meghatározható szempont szerint osztályozva és elrendezve, sem logikai, tematikai, időrendi vagy más szempont nem érvényesül a műben. Nem beszélhetünk leíró jellegű keretről, amely Jézus mondásait bevezeti, vagy amely révén e mondások be lennének kapcsolva a történelembe. Általában a különböző részek között a „Jézus mondta...” összekötő rövid mondat áll, ez az egyetlen átmenet egyik Jézus-mondásról a másikra. Az evangélium lényegében gyűjtemény: Jézus mondásainak gyűjteménye, azonban ezek a mondások nem mind egyediek és sajátosak Tamás evangéliumára. A műben háromfajta Jézus-mondást különböztethetünk meg, ha a szinoptikusokkal való viszonyt vizsgáljuk: vannak egyfelől olyan részek, amelyeknek felismerhetők a párhuzamai a szinoptikus evangéliumokban, másfelől vannak olyanok, amelyekre nincs ilyen párhuzam a szinoptikusoknál, de van megfelelőjük a korai keresztény irodalomban. Harmadrészt pedig tartalmaz Tamás evangéliuma olyan Jézus-mondásokat, amelyek nem találhatók meg sem a szinoptikusoknál, sem más korai keresztény

művekben, hanem más vallási és filozófiai jellegű irodalomban (pl. a zsidó spekulatív bölcsességirodalomban). Tamás evangéliumában a jézusi mondásokon kívül csupán a tanítványok és mások kérdései vannak feljegyezve, amelyekre Jézus válaszol, az egész mű jellegénél fogva olyan, mintha elmondásra, prédikálásra vagy hangos tanításra szánták volna.

Jézus személye Tamás evangéliumában

Tomás evangéliumából hiányoznak az életrajzi adatok Jézusról; személyiségről, belső, lelki életéről, érzelmeiről keveset árul el az író. Csak a 28. részben van utalás Jézus érzelmeire, belső életére: „...lelkem elszomorodott az emberek fiain...” – ennél többet azonban nem tudhatunk meg. A 99. rész említi Jézus anyját és testvéreit, Jézus azonban elutasítja a családi köteleket (lásd még az 55. és 101. részt is), hiszen egy másfajta társadalmi berendezkedést hirdet, amelyet csak azok alkotnak, akik – Jézus szavaival – „Atyám akaratát teszik” (99. rész). Az evangélium szerint Jézus azért nyilatkoztatta ki magát testben, hogy elvégezhesse hivatását, feladatát a földön (28. rész), nem tartotta magát sem angyalnak, sem tanítómesternek vagy filozófusnak (13. rész). Teológiai szempontból Tamás evangéliumának legfontosabb vonása az, hogy nincs benne szenvedéstörténet, nincs utalás Jézus halálára és feltámadására sem. Egyedül Jézus kereszthalálára van némi homályos utalás az 55. részben, ahol a kereszt hordozása példának áll a tanítványok előtt. Az evangélium úgy mutatja be Jézust, mint az „Élő”-t (prológus), aki a hallgatóság előtt áll (52. és 91. rész), aki közvetlenül hallható és elérhető. Jézus úgy beszél, mint egy szónok, akire hallgatni kell (38. rész). Az evangélium olvasója ezért Jézus mondásait nem Jézus életének valamilyen epizódjához kapcsolva ismeri meg (a kanonikusoktól eltérően, ahol minden Jézus-mondás egy bizonyos helyzetben, a történésbe elhelyezve jelenik meg), hanem az az érzésünk támad, hogy Jézus beszél hozzánk, s az egész evangélium egyféle prédikáció, Jézusnak a hozzánk intézett beszéde. Tamás szerint Jézus azért jelentette ki magát testben, hogy segítsen az embereknek életük megváltoztatásában (28. rész). Jézus munkásságával kapcsolatosan minden titokban történik, ő titkokat, elrejtett dolgokat mutat meg, tesz nyilvánvalóvá (17. és 62. rész). Továbbá felismeri és ismerteti a tanítványá-válás fontosságát (3., 31., 34., 61., 101. rész); Jézus hívja az embereket, hogy jöjjenek, kövessék őt egy teljesebb élet megélése felé (28. rész), amely majd képessé teszi az embereket, a követőket, hogy abból a forrásból igyanak, amely a szellemi tökéletesség felé vezet (13. és 108. rész). Jézus arra bátorítja követőit, hogy legbensőbb, szellemi mivoltukat hozzák felszínre (70. rész). Küldetésének lényegét a következőképpen foglalta össze: „...Míg éltek, az Élőre tekintetek, nehogy meghaljatok, és arra törekedjete, hogy őt lássátok, és mégsem láthatjátok őt” (59. rész). Jézus a jelenben beszél, a *mostban*, ezért bizonyos fokig sürgetőnek tűnik, amit mond: *most* változtass életeden, *most* van az alkalom, ne szalaszd el, mert nem tér vissza. Említettem, hogy Jézus titkokat tár fel a

hallgatók számára (17. rész), olyan titkos és szent tudást tesz elérhetővé az arra érdemesek előtt, amelyek alapvető igazságok (62. rész), de amelyek egyben misztériumok is. Jézus mint a misztériumok feltárója úgy beszél önmagáról, mint a „titkos/rejtett igék” (prológus) kinyilatkoztatójáról, aki birtokolja a titkos igéket, ő maga a fény, amely mindenütt megtalálható, aki minden fölött van, aki a minden-ség, és mindig jelenvaló (77. rész). Továbbá úgy áll előttünk Jézus, mint isteni lény, aki nemcsak minden élet átírója (37. rész), de vezérli is az embereket, hogy elérhessék legmélyebb vágyaikat (51. rész). Sőt van egy további érdekes vonása is Jézusnak, ez a 108. részben bukkan fel: Jézus alakja beleolvad a keresők alakjába: „Jézus mondta: Aki számból iszik, olyan lesz, mint én. Én leszek ő, és mindaz, ami elrejtett, kinyilatkoztatik neki”.

A Tamás evangéliuma által élénk tárt Jézust akkor érthetjük meg igazán, hogyha a mondásait küldetése szempontjából elemezzük. Mint az új életre buzdító próféta Jézus arra inti hallgatóit, hogy változtassák meg életüket, értsék meg szavainak mély értelmét, mert „aki ezeknek az igéknek az értelmét megtalálja, nem ízleli meg a halált” (prológus). Jézus arra is felszólítja tanítványait, hogy újuljanak meg, most hallgassák őt (38. és 52. rész). De Jézus gyakorlati tanácsokat is ad: arra inti követőit, hogy tartózkodjanak az olyan kegyes megnyilvánulásoktól, mint amilyen a böjt, imádkozás, alamiznaadás, bármilyen étkezési szabály betartása (6. és 104. részek), körülmetélkedés (53. rész). Továbbá felhívja a tanítványok figyelmét arra, hogy ne aggodalmaskodjanak amiatt, hogy mit fognak enni, vagy mivel fognak öltözködni (36. rész), mondjanak le a hatalomról (81. rész) és gazdagságról (110. rész), adjanak kölcsön annak, akitől nem fogják a pénzt visszakapni (95.), tűrjék az üldözést és éhséget (68. és 69. rész), szeressék felebarátaikat (25., 26.), gyűlöljék azokat, akikkel rokoni szálak fűzik össze (55. és 101. rész), hogy legelőbb saját tökéletesedésükön munkálkodjanak (26. rész), hogy Jézussal egyesüljenek oly módon, hogy az ő szájából igyanak (108. rész), hogy szegyen nélkül vegyék le ruháikat és tapossák meg azokat (37. rész), hogy a szombatra úgy tekintsenek mint szombatra (27. rész) stb. Jézus minden mondásával az új élethez, a „megtéréshez” viszi közelebb az őt hallgatókat.

Jézus és követői

Jézus követői túl vannak már a nemek általi megkülönböztetésen, mondhatnánk úgy, hogy nemeken túliak, felüliek. Erről szól a 22. rész. A férfi és női nem egy harmadik nemmé alakul, a „követővé”; Jézus követője egyedül él, nincs élet-társa, családja, olyan, mint az aggastyán, de mint a csecsemő is (4. rész). Az új személy csodás erőre tesz szert, örök életet nyer és a mindenségen uralkodik (1., 11., 18., 19.). Jézus a tanítványban, az új emberben preegzisztens (19. rész), aki a fényből származik és a fénybe tér vissza (24. és 50. rész).

Az „ők egyetlenek lesznek” kifejezés a nemeken túlira utal – az új emberre. Az új ember tudja, hogy ez az élet csak átmeneti jellegű (41. rész), s hogy az új

ember otthontalan a világban (86. rész), aki tudja és ismeri a különbséget a Jézus szavaiban megjelenített világ és a körülötte levő világ között (47. rész). A megújult ember számára az a fontos, hogy megtalálja a nyugalmat (50., 51., 60., 90. részek), amely a titkok és az élet elrejtett dolgainak felismeréséből fakad (5., 6.).

Tamás evangéliumában megjelenik az olyan ember képe is, aki nem hallgatja meg Jézust. Ez az ember vagy ezek az emberek részegek, üresek (28. rész), ha erősek is, a keresők le tudják győzni őket (35. rész). Az ilyen ember olyan világban él, amelyet a keresőknek vissza kell utasítaniuk (110. rész), mert a világ holttesthez hasonló (56. rész). Ezek az emberek nem úgy vannak feltüntetve, mint egy ellenséges csoport vagy közösség, hanem mint olyan egyének, akik nem válnak a Jézus által kinyilatkoztatott világ keresőivé és részeseivé. Kezdetől tudomásul kell vennünk, hogy Tamás evangéliuma olvasása szellemi erőfeszítést, éberséget és nyitottságot igényel azok részéről, akik valóban meg szeretnék érteni azt. Az olvasó csak fokozatosan kap betekintést abba az új szemléletbe, abba az új világba, új életbe, amelyet Jézus jelentett ki. Az olvasó előtt a mű sajátos, olvasótól függő teológiája fokozatosan válik nyilvánvalóvá.

Felhasznált irodalom

- Davies, Stevan, *The Gospel of Thomas and Christian Wisdom*. New York 1983.
- Fieger, Michael, *Das Thomasevangelium. Einleitung, Kommentar und Systematik*. Münster 1991.
- Meyer, Marvin, *The Gospel of Thomas*. San Francisco 1992.
- Patterson, Stephen – Meyer, Marvin, *The Complete Gospels – Annotated Scholars Version*. Polebridge Press 1994.
- Patterson, Stephen J., *The Gospel of Thomas and Jesus*. Sonoma CA 1993.
- Robbins, Vernon K., *Rhetorical Composition and Sources in the Gospel of Thomas*. www.emory.edu/COLLEGE/RELIGION/faculty/robbins/composition/composition 86–114.
- Schrage, Wolfgang, *Das Verhältnis des Thomas-Evangeliums zur synoptischen Tradition und zu den koptischen Evangelienübersetzungen. Zugleich ein Beitrag zur gnostischen Synoptikerdeutung*. Berlin 1964.
- Valantasis, R., *The Gospel of Thomas*. London 1997.

EMLÉKEZÉS SOCINUS FAUSTUSRA, AZ ANTITRINITÁRIUS „VÁNDORTEOLÓGUSRA” HALÁLÁNAK 400. ÉVFORDULÓJÁN

A tanulmányt a „tisztesség adassék” szándékával írtam, ugyanis az unitárius teológiatörténet eléggé óvatosan foglalkozott Socinus Faustus teológiájának értékelésével, és főleg az erdélyi antitrinitárius és unitárius reformációra gyakorolt hatásával. A *Keresztény Magvető*ben mindössze két rövid írás jelent meg Beniczédi Páltól, de ezek is inkább csak ismertetések. Borbély István hittani munkáiban szintén szűkszavúan értékeli, mérlegeli teológiáját. Sőt, elmondhatjuk, hogy Socinus teológiájának és Erdélyben tartózkodásának szerepéről is megoszlottak a vélemények: egyesek méltatták érdemeit, mások egyenesen „árulónak” tartották.

El kell ismernünk ugyanakkor azt is, hogy a „világi” antitrinitárius történetkutatás igen szép eredményeket ért el a Socinus-értelmezés terén, s ezért mi kétségkívül köszönettel tartozunk.

A tanulmány a teljesség igénye nélkül készült, és feltételezi a lengyel és az erdélyi antitrinitárius és unitárius reformáció történeti vetületeinek ismeretét.

Socinus Faustus élete

Fausto Paolo Sozzini *Sienában* (Olaszország) született 1539. december 5-én. Apját Alexander Sozzininak, anyját Agnes Patruccinak hívták.

Socinus kétéves volt, amikor édesapja meghalt. Édesanyja és a nagyanyja nevelte elég szűkös anyagi körülmények között. Gyermekéveinek nehézségeire később többször is visszaemlékezik. Két lánytestvére volt.

A tudományok iránti érdeklődését hithű római katolikus nagybátyja, Fausto Celso ébresztgette, a rövid életű Academia dei Scienti alapítója, akinek a tanácsára – és természetesen támogatásával – tagja lett az akadémiának.

A Sozzini családban hagyományos volt a jogi pálya választása, Faustót azonban e pálya nem vonzotta. Egy másik nagybátyja, Socinus Lelius (Lelio Francesco Mario Sozzini) a protestáns eretnokség gyanújába került, és ezzel az egész Sozzini család magára vonta az inkvizítorok érdeklődését. Socinus jónak látta elhagyni Olaszországot, Franciaországba utazott, két évig tartózkodott Lyonban (1561–1563). Rövid genfi tartózkodása idején az ottani olasz gyülekezet tagjául szegődött.

Lyonban érte nagybátyja, Lelius halálhíre (1562 május), aki ráhagyta nagyrészt vallási tárgyú írásait. Sozinus Zürichbe utazott, ahol magához vette nagybátyja irodalmi hagyatékát, és visszatért Lyonba, majd nemsokára újra Itáliába.